

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

ШВАЙКА ІННА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 325.454(430-52:477) “179/192”(091)

**ВЗАЄМОВІДНОСИНИ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІСТІВ ТА УКРАЇНСЬКОГО
НАСЕЛЕННЯ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – 20-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Харків - 2018

Дисертацією є рукопис
Робота виконана на кафедрі історії України Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник:

доктор історичних наук, професор
Калініченко Володимир Вікторович,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
завідувач кафедри історії України

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
Греченко Володимир Анатолійович,
Харківський національний університет
внутрішніх справ,
завідувач кафедри соціально-
гуманітарних дисциплін факультету №6
(права та масових комунікацій)

кандидат історичних наук,
Скубій Ірина Володимирівна
Харківський національний технічний
університет сільського господарства
імені Петра Василенка,
доцент кафедри ЮНЕСКО
«Філософія людського спілкування»
та соціально- гуманітарних дисциплін,

Захист відбудеться 28 вересня 2018 р. о 15.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.10 Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, аудиторія V-58.

Із дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий «27» червня 2018 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. С. Майстренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У зв'язку з інтеграційними процесами в Україні, які спрямовані в систему Європейської співдружності, вивчення етнічних груп, які проживали чи проживають на території України, становить науковий та практичний інтерес. Створення демократичної, соціально толерантної, сучасної держави засноване на принципах поваги до всього мультинаціонального населення країни. Такий курс своєї політичної спрямованості взяла Україна. Німецька громада, яка жила на території України майже протягом двох століть, мала значний вплив на закладення українських сільськогосподарських та промислових традицій. Сучасні науковці досліджують питання соціального, економічного, політичного, культурного життя німецьких поселень, акцентуючи на комплексному вивченні всіх сфер життя та функціонуванні колоній. Але вивчення зародження та розвитку взаємовідносин колоністів та українців знаходиться поза увагою дослідників. Вивчення взаємовпливу двох етносів є важливим для зрозуміння соціально-економічних і культурних тенденцій XIX та XX століття.

Колоністи, опинившись у мультикультурному оточенні Півдня, не могли не перейняти на себе культурні елементи оточуючого населення. Дисертаційна робота досліджує взаємний обмін сільськогосподарським, промисловим, культурним досвідом німецьких колоністів та українців. Контакти німців з українцями виникали і зазвичай ґрунтувалися на економічній вигоді для обох сторін. Ця гіпотеза доводиться у даному дисертаційному дослідженні.

Зв'язок роботи з планами кафедри: роботу виконано відповідно до наукової проблематики кафедри історії України Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Політична та соціально-економічна історія України (друга половина XVII – XX ст.). Історія Слобожанщини» (державна реєстрація №0112U004753).

Мета дослідження: дослідити взаємовідносини німецьких колоністів та українського населення. У зв'язку з даною метою були поставлені наступні завдання:

- вивчити стан наукової розробки теми та джерельну базу досліджуваного питання;
- дослідити структуру німецькомовної етнічної групи на Україні;
- проаналізувати нормативно-правову базу Російської імперії, яка забезпечувала функціонування німецьких колоній;
- з'ясувати стан економіки у державі період та виявити вплив економічних тенденцій на виникнення та формування зв'язків колоністів та українців;
- розглянути етнокультурні традиції німецького етносу та виявити рівень впливу культури оточуючого етносу на німецький;
- проаналізувати культурно-побутові контакти колоністів з українцями та виявити стан взаємовпливу культур на різних етапах історичного розвитку;
- простежити релігійні контакти протестантського та православного населення;
- виокремити рівні та форми взаємодії німецьких колоністів з їх полікультурним оточенням, охарактеризувати зміст і наслідки такої взаємодії;
- довести економічну природу виникнення контактів колоністів з українським населенням.

Об'єкт дослідження – німецька етнічна група на території України.

Предмет дослідження – взаємовідносини німецьких колоністів та українського населення (кінець XVIII – 20-ті роки XX століття).

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з кінця XVIII – до кінця 20-х років XX ст. Нижня межа відповідає часу створення перших німецьких колоній на території України, верхня – приходом до влади більшовиків і міграції значної кількості німецьких колоністів за кордон.

Територіальні рамки дослідження охоплюють територію України у сучасних її межах.

Наукова новизна теми полягає у тому, що вперше досліджено питання взаємодії культур за принципом «діалогу двох етносів» на мікрорівні з подальшим доведенням економічної доцільності цього діалогу.

Вперше:

- проведено дослідження на мікрорівні з використанням елементів історії повсякденності;
- було доведено, що масштаби взаємовідносин колоністів з українським населенням були більшими ніж прийнято про це говорити в історичній науці;
- досліджено питання взаємовідносин німецького та українського етносів у різних сферах;
- визначено головні причини, які формували етностереотипи, пропоновані населенням Російської імперії по відношенню до німців, та висвітлено еволюцію поглядів по відношенню до німецького досвіду;
- простежені основні етапи виникнення та розвитку взаємовідносин колоністів та українського етносу.

Уточнено:

- основні риси ментальності німців та українців, і як саме цей фактор впливав на взаємовідносини колоністів з українцями;
- взаємовплив колоністів та українців на всіх рівнях їхнього спілкування;

Отримали подальший розвиток:

- визначення основних рис ментальності німців та українців, і як саме цей фактор впливав на появу взаємин колоністів з українцями;
- прослідковано рівень взаємного обміну сільськогосподарським, промисловим, культурним досвідом між німецькими колоністами та українцями

Практичне значення дисертації. Матеріали даного дослідження можуть бути використані істориками, краєзнавцями та науковцями для дослідження мультиетнічного простору Півдня України наприкінці XVIII – початку XX століття.

Особистий внесок здобувача полягає у самостійній постановці проблеми, завдань та мети дослідження та вирішенню даного кола питань. Було опрацьовано та проаналізовано джерела та літературу на основі яких були вирішені поставлені завдання дисертаційного дослідження. Результати дисертації є самостійними і повністю відповідають меті роботи. Усі публікації у фахових наукових збірниках і тези доповідей на конференціях є одноосібними.

Апробація результатів дослідження: Головні положення дослідження були викладені в доповідях наукових конференцій: Конференція «Діяльність німців в Україні у фактах та документах» (16 березня 2016 року м. Харків); на семінарі-робітні «Ремесло історика. Роль гіпотези при написанні дисертаційного дослідження» (8 листопада 2016 м. Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна); «Каразінські читання» (28 квітня 2017 року м. Харків, ХНУ імені В.Н. Каразіна).

Публікації. За темою опубліковано 7 статей у наукових фахових виданнях, 4 з яких індексуються у міжнародних наукометричних базах.

Структура роботи обумовлена метою і завданнями і складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури та 18 додатків. Загальний обсяг роботи становить 256 сторінок. Обсяг основної частини – 171 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі визначено та обґрунтовано актуальність теми дослідження, зазначено об'єкт, предмет, мету, завдання, хронологічні та територіальні межі, наукову новизну, практичне значення, апробацію дисертаційного дослідження.

Перший розділ – **«Стан наукової розробки теми, джерельна база, методологія та методи дослідження»** - проаналізовано історіографію по темі дослідження, окреслено джерельну базу, визначено методологію та методи дослідження, які використовувались у дисертації.

У підрозділі 1.1 *«Історіографічний аналіз теми»* досліджено стан наукової розробки поставленого питання. Історіографію можна розподілити на декілька груп: дорадянську, радянську, сучасну вітчизняну та зарубіжну.

Вивчення питання німецьких колоній в Російській імперії розпочалися в ХІХ ст. Дані праці є цінними насамперед тим, що написані сучасниками досліджуваного питання. Серед найважливіших праць цього періоду слід відзначити роботи А. О. Скальковського¹, Д.Багалія², Й. Корніса³, А. Клауса⁴.

¹Скальковский А. А. Опыт статистического описания Новороссийского края. 1730 – 1823/ А. А. Скальковский. – Одесса, 1850. – 389 с. Скальковский А. А. Опыт статистического описания Новороссийского края/ А. А. Скальковский.- Одесса: Т. 2. 1853. - 552 с.

²Багалей Д. И. История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905) : ист. моногр. В 2 т. Т. 2. ХІХ – начало ХХ века / Д. И. Багалей, Д. П. Миллер.- Харьков , 1905. – 568 с. Багалій Д.І Історія Слобідської України/ Д.І. Багалій. – Харків, 1990. - 430 с. Багалей Д.И. Колонизация Новороссийского края й первые шаги его по пути культуры. Исторический этюд. /Д.И Багалей. – К., 1889. – 457с.

³Корнис И. О. О состоянии хозяйства в Молочанских менонитских округах в 1843 году/ И. О. Корнис // Журн. Мин-ва гос. имуществ. – СПб, 1844. – Ч. ХІ. – 142 с. Корнис И. О состоянии разных отраслей сельского хозяйства в Южной России в 1847 г./ Корнис И. О.//ЖМГИ.- 1848. - № 10. - С.124-133

⁴Клаус А. Наши колонии: опыт и материалы по истории и статистике иностранных колоний России / А. Клаус. СПб.: Тип В. Нусвальта, 1869. – 455с.

На початку ХХ століття активізувалися антинімецькі настрої, які вплинули і на висвітлення німецького питання у літературі та публіцистиці. Серед робіт цього періоду слід звернути увагу на праці Г. Писаревського⁵, А.П. Липранді⁶ та С. Бондаря⁷.

Зарубіжна історіографія активно починає висвітлювати питання німецької колонізації Російської імперії з другої половини ХІХ століття. Колонізаційні рухи своїх громадян розглядалися як спроба «окультурити», варварську східну Європу. Серед праць цього періоду варто відзначити роботи А. Гакстгаузена⁸ та Д. Брандеса⁹.

Загалом, у роботах, що вийшли друком у дорадянський період, питання історії розвитку німецьких колоній на території України носило епізодичний і не системний характер. Вони обмежувалися або хронологічно, або регіонально, або тематично. Тому необхідним є глибокий аналіз кожної праці для виокремлення фактів взаємозв'язків та взаємовпливу колоністів з українцями для зображення комплексної картини взаємовідносин цих двох етносів.

Частина праць, присвячених німецькому питанню, вийшли у 1920-х роках варто відзначити роботи М.О. Авдієнко¹⁰, Є. Ізмайловської¹¹ та інших. У більшості ці

⁵Писаревский Г. Г. Из истории иностранной колонизации в России в XVIII в. / Г.П. Писаревский – М, 1909.- 246с. Писаревский Г. Г. Переселение прусских меннонитов в Россию при Александре I./ Писаревский Г. Г.: тип. т -ва С.С. Сивожелезов и К^о: Ростов на Дону, 1917. - 68 с.

⁶Липранди А.П. Германия в России./ А.П. Липранди - Харьков, 1911. - 148 с. Липранди А.П. Как остановить мирное завоевание наших окраин? Немецкий вопрос, его сущность и значение для Юго-Западной России./ А.П. Липранди - Киев, 1890. – 103 с.

⁷Бодарь С.Д. Секта меннонитов в России/ С.Д. Бодарь . – Пг., 1916. – 170 с

⁸Гакстгаузен А. Исследование внутренних отношений народной жизни и в особенности сельских учреждений России / Август фон Гакстгаузен. –М.: Тип. А.И. Мамонтова и К^о, 1870. – Т. 1. – 490 с.

⁹Brandes D. Von den Zaren adoptiert: Die deutschen Kolonien und die Balkansiedler in Neurussland und Bessarabien 1751-1914. Muenchen, Oldenburg, 1993

¹⁰Авдієнко М.О. Народня освіта на Україні/ М.О. Авдієнко— Харків: ЦСУ, 1927. -101с.

праці були присвячені проблемам радянізації в середині німецьких колоній. Головним недоліком цих робіт є однобічна констатація становища німецьких колоній без комплексного дослідження та аналізу.

У 1930-х роках через ряд політичних причин дослідження історії німецьких колоній на Україні фактично припинилося. Лише деякі праці досліджують питання німецьких колоній, але в загальному контексті. Це праці А.Б. Глинського¹² В умовах Другої світової війни та у післявоєнний період, вивчення історії німецьких колоністів взагалі було неактуальним. Лише наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років з'явилися праці, в яких автори торкалися окремих питань історії німецької етнічної групи. Слід відзначити працю Є. І. Дружиніної¹³. У наступному періоді 1960-х – 1970-х років поряд із політичними зрушеннями та частковою лібералізацією історичної науки починають з'являтися праці, які торкаються частково німецького питання. Зокрема, слід відзначити працю Ю.В. Іванової¹⁴.

Переважна більшість праць, присвячених питанню взаємовідносин німецьких колоністів та українського населення, була написана в умовах незалежності України. У цей період з'являється ґрунтовна праця І. М. Кулинич і Н.В. Кривець¹⁵. Протягом 1990-х років виходить цілий ряд робіт, які стосуються історії колонізації

¹¹Измайловская Е. Русское сельскохозяйственное машиностроение/ Е. Измайловская. – М.: Изд-во С.А. Фалькинера, 1924. – 164 с.

¹²Глинский А.Б. Досягнення и хиби в роботі серед національних меншостей/ А.Б Глинский– Вид. Пролетар, 1931. – 78 с. Глинский А.Б. Национальные меньшества на Украине/ А.Б Глинский– Харьков: Центриздат, 1931. – 78с.

¹³Дружинина Е.И. Северное Причерноморье в 1775-1800 гг./ Е.И. Дружинина - М.: Наука,1959. - 277 с.

¹⁴Иванова Ю.В. Особенности формирования хозяйственного комплекса многонационального района Приазовья / Ю.В. Иванова// Культурно-бытовые процессы на юге Украины. – М. : Наука, 1979.- С. 76 -77.

¹⁵Кулинич І.М. Нариси з історії німецьких колоній в Україні / І.М. Кулинич, Н.В. Кривець – К. : Ін-т історії України НАН України, 1995 – 345с.

німцями Півдня України. Варто відзначити праці: В. Сергійчука¹⁶, С. В.Гордієнка¹⁷, М. В. Белікової¹⁸, В. М. Васильчука¹⁹, О. Рафальського²⁰.

Історіографія досліджуваного питання є досить значною і достатньою для комплексного аналізу проблеми. Але комплексний підхід дослідників до питання колонізації Півдня України, зумовив недостатнє приділення уваги взаємовідносинам німецьких колоністів та українського населення. Застосовуючи різні методи та прийоми обробки історіографічного матеріалу можна виокремити необхідний для даного дослідження фактаж у роботах різного періоду. Виділення фактів взаємовідносин можливе за допомогою вивчення історії повсякденних практик спілкування досліджуваних етносів.

1.2 Джерельна база дисертаційного дослідження є ґрунтовною і охоплює значний масив архівних матеріалів та інших джерел.

Класифікувати джерела дослідження можна наступним чином: актові і діловодні документи; зображальні джерела; статистичні джерела; періодична преса; джерела особового походження.

До актових джерел слід віднести розпорядження і укази імператорів Російської імперії, нормативно-правові акти видані галузевими Міністерствами та Опікунською Конторою, а також приватно-правові договори, які фіксували та регулювали цивільні відносини. Приватно-правові договори фіксують на

¹⁶Сергійчук В. Німці в Україні / В. Сергійчук // Український світ. – 1993. - 340с.

¹⁷Гордієнко В.Я. Німецькі колоністи на Україні у XVIII – XIX ст. / В.Я. Гордієнко // Вісник Львівського ун-ту. Серія історична. – Львів, 1992.– Вип. 28.- 167с.

¹⁸Белікова М. В. Менонітські колонії Півдня України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01/ М. В. Белікова – Запоріжжя, – 2005.- 20с.

¹⁹Васильчук В.М. Німці в Україні. Історія і сучасність/ В.М. Васильчук// Національний лінгвістичний ун-т. – К. Вид. центр КНПУ. – 2004. - 340 с

²⁰Рафальський О.О. Національні меншини України у XX столітті: Іст. нарис/ О.О. Рафальський.- Ін-т політ. і етнонац. досліджень НАН України.– К.: Поліс. – 2000 – 448 с.

документальному рівні взаємовідносини колоністів та українців і саме вони містять фактаж повсякденних практик спілкування колоністів з українцями на фоні економічних процесів як мікро - так і макрорівнів.

Важливе значення для дослідження виникнення та розвитку взаємовідносин колоністів з українцями становлять діловодні матеріали державних архівів, зокрема: Державного архіву Одеської області (ДАОО); Державного архіву Запорізької області (ДАЗО); Державного архіву Дніпропетровської області (ДАДО); Державного архіву Харківської області (ДАХО); Російського Державного історичного архіву (РДІА).

Важливими для розкриття дисертаційного дослідження є опубліковані збірники документів Російської імперії. Серед найбільш важливих варто зазначити збірники «Німці-колоністи за Катерини», «Історія Російських німців у документах (1763-1992 гг)», «Німці в Україні 20-30-ті рр. XX століття. Збірник документів державних архівів України», «Євангельський рух в Російській імперії».

Із групи статистичних джерел були використані матеріали Всеросійського перепису 1897 року, який надає статистичні дані про населення губерній, розподіл за релігійною ознакою, рівень грамотності.

Періодична преса почала приділяти увагу німецькому питанню з 1827 року, коли було засновано комерційну газету в Одесі «Одеський вісник». З 1838 року у всіх губерніях почали видаватися «Губернські відомості» потім «Таврійські губернські відомості»

Важливі статистичні дані про стан економіки містять журнали: «Записки громади сільського господарства південної Росії», «Новоросійський календар», «Записки Бессарабського статистичного комітету», а також у матеріалах регіональної та місцевої преси: «Южный край», «Харьковский календар».

Перша власна газета переселенців з'явилася у 1846 році під назвою «Розваги для німецьких переселенців в Росії», яка видавалася німецькою мовою.

Особливе значення для розкриття теми роботи мають джерела особового походження. Головну увагу серед даної групи слід приділити спогадам колишніх поселенців. Дослідження цих джерел дозволяють з'ясувати найменш невідомі історії німецьких колоній в Україні. Серед них слід відзначити «Десять спогадів про Григорівку» Т. Фреза.

1.3 Методологія та методи дослідження. У дисертаційному дослідженні були використані загальноісторичні та спеціальні методи дослідження. Для більш глибокого дослідження історії взаємовідносин німецьких колоністів та українського населення були використані також загальнонаукові методи та принципи дослідження.

Розділ 2. Взаємовплив німецького економічного досвіду та українських господарських традицій.

У підрозділі 2.1. Еволюція взаємин колоністів із владою. Нормативно-правове забезпечення функціонування колоній. Досліджено законодавчу базу Російської імперії, та зміни правових відносин колоністів із владою імперії. Було з'ясовано, що законодавство Російської імперії на початковому етапі колонізації німецькими переселенцями, а саме в період з 60-х років XVIII до кінця 50-х років XIX століття, носило регулятивний характер. Колоністам були надані всі умови для максимально швидкого відтворення власної моделі виробництва у російських умовах для подальшого накладення її на загальноімперську економіку. За таких умов виходить, що незначний взаємовплив колоністів з українцями був зумовлений відсутністю достатньої економічної вмотивованості німців. Наступний етап з початку 60-х років XIX століття і до 1914 року характеризується зрівнянням у правах колоністів із імперським селянством. Економічний розвиток колоній дозволив скасувати пільги та привілеї, які надавали колоністам і почати використовувати накопичений німецький капітал для вигоди держави. Наступний етап 1914-1917 рр. характеризується корінним переломом у відношенні держави до колоністів у зв'язку із початком Першої Світової війни. Це у свою чергу чинило вплив і на законодавчу базу, яка

тепер була спрямована на обмеження землеволодіння колоністів та закріплення за ними статусу «неблагонадійних». Революційні події 1917 року та встановлення радянської влади відзначилися на економічному житті колоній не найкращим чином. Експерименти більшовиків фактично зітерли позитивний приклад розвитку німецької моделі господарювання. При таких умовах можна говорити про зникнення німецького елементу, як окремого суб'єкту економічних взаємовідносин колоністів з українцями, оскільки зникають такі поняття як «німецьке господарство», «німецький досвід господарювання», «німецьке підприємництво».

У підрозділі 2.2 Особливості ведення сільського господарства українського та німецького етносів. Взаємовплив традицій ведення господарства висвітлено питання економічних взаємин німецьких колоністів з українським населенням.

Уряд Російської імперії, проводячи політику колонізації, мав на меті господарське освоєння малозаселених територій держави. Передбачалося використати досвід колоністів для перенесення європейських традицій ведення господарства. У даному підрозділі доводиться головна гіпотеза дисертаційного дослідження, що контакти німців з українцями виникали і ґрунтувалися на економічній вигоді для обох сторін. Було проаналізовано взаємовідносини колоністів з українцями на мікрорівні. Взаємовідносини колоністів з українським населенням у сфері сільського господарства мали як позитивну сторону, так і негативну. Позитивні факти характеризуються передачею сільськогосподарського досвіду українцям, удосконаленням та винайденням нових методів обробки землі та вирощування культур, а також виготовлення сільськогосподарської техніки, яка відповідала вимогам часу і була затребувана умовами господарювання. Негативна сторона характеризується конфліктами, які мали місце у цих взаємовідносинах. Першопричиною цих конфліктних ситуацій є недосконалість земельного регулювання державою відносин українців та німців. Були відсутні чіткі межі поселень, що у свою чергу призводило до непорозумінь між етносами. Ще одним немало важливим фактором до виникнення конфліктів слугувала приналежність до

різних релігійних течій. Однак, ці недоліки мали епізодичний характер і не набули масовості.

У підрозділі 2.3. Внесок німецьких колоністів у розвиток української промисловості досліджено загальний внесок німецького підприємництва у промисловий сектор Російської імперії. Було зроблено акцент на взаємини німецьких колоністів з українським населенням в економічній сфері.

Підприємництво має під собою на увазі найм робочої сили. Колоністи на початковому етапі виникнення підприємництва намагалися наймати робітників із числа німців. З розвитком промисловості відчувалася нестача робочих рук, і власники підприємств починають наймати на роботу також і місцеве населення. Ступінь контакту колоністів з місцевим населенням у промисловому секторі змінювалась у залежності від періоду колонізації.

Німецьке підприємництво чинило значний вплив на промисловий сектор економіки. Підприємства виготовляли продукцію, яка відповідала вимогам часу. Взаємовідносини німецьких колоністів та українського населення у промисловому секторі будувалися на основі економічної взаємовигоди і доцільності. Головним чином для українців це було обумовлене економічною вмотивованістю, адже німецькі підприємства пропонували конкурентну заробітну плату та чесність у взаєминах зі своїми робітниками.

Розділ 3. Розвиток українсько-німецьких етнокультурних відносин. У даному розділі досліджуються взаємовідносини колоністів з українцями у культурно-освітній сфері. Виділяється окремо освітній напрямок, культурно-побутовий та релігійний.

У підрозділі 3.1 Освітнє співробітництво німецьких колоністів з українським населенням зроблено акцент на дослідження питання інтеграції німецької системи освіти в російську, що дозволило обмінюватися освітнім досвідом українцям та німцям. Щоб запустити процес асиміляції німців, урядові Російської імперії необхідно було розпочати процес подолання головної перешкоди між німцями та

українцями – мовного бар'єру. Саме з цього часу і починається процес спочатку добровільної (рекомендаційної) русифікації у колоніях, а пізніше і примусової.

Німецька система освіти, що протягом двох століть існування на території України мала декілька етапів у своєму розвитку:

Перший етап – 1760-ті - 1881 рр. - це період від заснування німецькими колоністами освітніх закладів у своїх колоніях, які підпорядковувались безпосередньо самим колоніальним органам влади до часу передачі освітніх закладів під нагляд Міністерства народної освіти (МНО). На цьому етапі траплялися лише поодинокі випадки контакту колоністів з іншими етносами у сфері освіти. Зазвичай вони були на ґрунті економічної доцільності і мали односторонній характер, коли українці, росіяни та інші отримували теоретичні та практичні знання у німців у сферах сільського господарства чи ремесла. Німці зазвичай не навчалися в освітніх закладах Російської імперії через мовний бар'єр та релігійне спрямування тогочасної освіти.

Другий етап – 1881-1917 рр. - період функціонування німецьких навчальних закладів під наглядом МНО. Після переходу освітніх закладів під нагляд МНО німецька освіта вирівнюється із російською та спостерігаються випадки навчання дітей німців і українців у спільних освітніх закладах. Але зазвичай це були навчальні заклади середньої ланки, які надавали спеціалізовану освіту. Після початку антинімецьких кампаній освітні процеси у колоніях зазнали утисків і почали підлаштовуватися та трансформуватися у типові навчальні заклади Російської імперії, де могли навчатися представники всіх національностей та віросповідань

Третій етап – 1917-1938 рр. З приходом до влади більшовиків питання німецької освіти спочатку зазнало лібералізації із примусовим поділом навчальних закладів за етнічною ознакою, а потім змінився курсом на ліквідацію етнічних навчальних закладів.

У підрозділі 3.2. *Етноконфесійні відносини німецького та українського населення* проводиться дослідження питання релігійних взаємин німецьких протестантів з православним населенням на території України.

Пристосування релігійних норм до конкретних умов життя різних груп населення на Півдні України можна розглядати як один з чинників, що впливав на віротерпимість у регіоні. Більшість місцевих мешканців не були автохтонним населенням, а свого часу переселилися на ці території, тому різні релігійні групи змушені були адаптувати свою культуру до нових умов співіснування з представниками інших етносів.

Німецька протестантська громада на всіх етапах існування в Російській імперії мала безпосередній вплив на оточуюче населення. Ці взаємовідносини носили різний характер та форми і безпосередньо впливали як на німців, так і на інші етноси. Найбільш інтенсивного характеру цей вплив набув із кінця XIX століття, коли протестантські течії лютеран та менонітів почали розділятися за новими напрямками. Активну діяльність розгорнули баптисти, адвентисти та меноніти. Ця діяльність базувалася на активній місіонерській практиці, а також економічних взаємовідносинах між колоністами та українським населенням через систему найму та винагороди.

На основі документальних свідчень у роботі наведені дані про перехід православних у протестантизм та протестантів у православ'я з подальшими соціально-правовими наслідками.

У підрозділі 3.3 *Взаємовплив українських та німецьких побутових традицій* висвітлено процес взаємовпливу культурних традицій німецького та українського етносів. Німецькі колоністи, переселяючись в Російську імперію потрапляли у мультинаціональне оточення. Уряд Російської імперії проводив колонізаторську політику не лише для німців, а й відносно греків, сербів, болгарів, ногайців, шведів, які заселяли Південь України. Ці всі етнічні групи поряд з українцями створювали інонаціональне оточення для німецьких переселенців.

У даному підрозділі було вивчено взаємовідносини на культурно-побутовому рівні, досліджено взаємовплив культурних аспектів життєдіяльності колоністів та українців. Зокрема, розглянуто особливості будівництва та забудови поселень українських і німецьких поселень та визначено вплив будівничих традицій на схеми та принципи забудови. Наведено приклади переймання культурних традицій у стилі одягу, їжі, веденні господарства як колоністами, так і українцями. Особливість історії становлення етнічного контакту колоністів та українців базувалася на понятті «ми - вони», що мало під собою чітке розмежування зазначеного змісту, закріпленого у свідомості представників етносів та їх локальних культур. Ця етнічна свідомість розподіляла своє оточуюче середовище за принципом «свій - чужий», на основі цього і будувалися подальші культурні взаємовідносини. Таким чином, особливої уваги потребують питання пов'язані з виявленням ролі українського оточення у становленні німецької культури на території України. Існування поряд українського населення змушувало колоністів постійно активізувати дії, притаманні власній культурі. Це зумовлювало консолідацію німецьких переселенців спрямовану на збереження власної самобутності, яка була відмінною їхньою ознакою протягом століть, що свідчить про стійкість німців до асиміляції.

Висновки.

1. Німецькі колоністи були яскравим і самобутнім явищем в історії України. Без сумніву, переселяючись на територію України, колоністи не могли не мати контактів з українцями, якою б закритою общиною вони не жили. Досить довгий час дослідниками фактично заперечувалося існування активних взаємовідносин колоністів та українців. При проведенні дослідження на мікрорівні з використанням історії повсякденності було доведено, що масштаби взаємовідносин колоністів з українським населенням були значно більшими ніж прийнято про це говорити в історичній науці. Колоністи, опинившись у мультикультурному оточенні Півдня, не могли не перейняти на себе культурні елементи оточуючого населення.

2. У дослідженні було доведено економічну основу виникнення контактів двох етносів. Як складову даних суджень було проаналізовано нормативно-правову базу загальнодержавних економічних тенденцій у Російській імперії, що становили основу для виникнення взаємовідносин колоністів з оточуючим населенням. Окремо було досліджено взаємовідносини у сільському господарстві та у промисловому секторі економіки. Були досліджені відносини типу «хазяїн-робітник» з наведеними як позитивними, так і негативними прикладами взаємовідносин. Також акцент робиться на взаємовідносини власників підприємств зі своїми робітниками-українцями. Авторкою було доведено, що взаємовідносини у сільському господарстві ґрунтувалися на взаємному впливі культурних традицій ведення господарства обома етнічними групами. Наведено приклади позитивного досвіду господарювання німецькими колоністами з інноваційними технологіями, які вони застосовували. Досліджено, яким чином німецький досвід вплинув на українське селянство, адже німецькі технологічні запровадження полегшили обробіток землі, при цьому збільшивши ефективність роботи і зібрані врожаї.

3. Закономірністю є те, що економічна взаємовигода і економічний діалог так чи інакше мав позначитися на повсякденному житті етносів. Відбувається поступове накладення культурних традицій обох етносів. Авторкою було досліджено взаємовплив у культурно-побутовій сфері у трьох напрямках: освітній, культурно-побутовій та релігійній. У дослідженні питання освіти було зроблено акцент на вивчення російської мови у німецьких школах для подолання мовного бар'єру. Для успішної інтеграції німців в економічну систему імперії потрібно було подолати всі перешкоди для успішного економічного діалогу культур. Також було досліджено питання інтеграції німецької системи освіти в російську, що дозволило обмінюватися освітнім досвідом українцям та німцям. У роботі було досліджено еволюцію розповсюдження протестантизму та його форм на території України серед православних і навпаки. На основі документальних свідчень наведені дані про перехід православних у протестантизм та протестантів у православ'я з подальшими

соціально-правовими наслідками. У вітчизняній історичній науці прийнято говорити, про ізолюваність колоністів у питаннях релігії. Але при детальному аналізі розвитку протестантизму на Україні було виявлено, що основні релігійні протестантські течії витікали з німецьких колоній. Українці активно переймали протестантизм через позитивний досвід господарювання колоністів, який часто пов'язували із релігійною приналежністю останніх.

4. Іноземці, переселяючись на територію України, опинялися перед проблемою довготривалого перебування у іноетнічному оточенні «акультурація-асиміляція». Це слугувало стимулом до культурної самоізоляції щодо зовнішнього оточення та культурної активності в середині общин переселенців. Переселення на Південь України з самого початку загрожувало колоністам розмиванням культурних ознак, що і змушувало інокультурні елементи такі як меноніти, лютерани, католики з самого початку єднатися, створюючи не тільки географічні, але і культурні анклав.

5. Більшість зусиль колоністів в Україні були витрачені на подолання відкритих і прихованих конфліктів, які були наслідком недостатньо виваженої політики уряду імперії, спрямованої на поєднання європейських та російських культурних традицій. Найбільш виявленим конфліктом культур слід вважати панславістські настрої, які почали проявлятися у другій половині XIX століття. Розуміння початкової специфіки регіону та головних задач колонізації з часом були втрачені. Україна не перетворилася на європейський мультикультурний регіон, але у той же час і не стала моноетнічною через недостатньо виважену і суперечливу політику царського уряду. Мінімум інонаціонального впливу на культуру колоністів зумовлювався приналежністю до іншого віросповідання, наявністю власної німецькомовної системи шкільної освіти, специфікою сімейно-побутових відносин, відсутністю змішаних шлюбів, звичаями та традиціями.

6. Політичного життя у німецьких колоніях фактично не було. До 1917 року фактично були відсутні німецькі політичні організації всіх рівнів: регіонального, місцевого, міського. Це зумовлювалося тим, що фактично до Першої Світової війни

у німців не було необхідності відстоювати свої інтереси на державному рівні, оскільки державна політика була прихильною до цього етносу.

7. Після 1917 року автономія німецьких колоній за радянською програмою передбачала право етносів на самовизначення та створення сільських рад за етнічною ознакою, але вона була фікцією з самого початку для отримання прихильності населення. Збереження прихильності до радянської влади, більшовицького режиму, давало можливість зберігати власну мову, керувати культурними та освітніми процесами. В той же час більшовицька влада відібрала у німців майно, землю (націоналізація, колективізація), ліквідувала німецьку освіту, замінивши її загальною радянською, утискала церкву. Всі ці факти зумовили хвилю вимушеної еміграції більшості німецьких колоністів за кордон.

Основні положення дисертації викладено у публікаціях:

Список публікацій здобувача за темою дисертаційного дослідження у фахових виданнях:

1. Темна І.О. Внесок німців в освіту України/ І.О. Темна // Історія та географія/ Збірник наукових праць. Харк. нац. пед. ун-т імені Г.С. Сковороди. Харків: Колегіум, 2015. – Вип. 52. - С. 8-11. **(включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus)**

2. Швайка І.О. Внесок німецьких колоністів в історію розвитку українського сільськогосподарського машинобудування (середина XIX – початок XX століття)/ І.О. Швайка // Вісник Маріупольського державного університету. Серія історія та політологія: МДУ, 2016. - Вип. 16. - С. 155-160 **(включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus, РИНЦ)**

3. Швайка І.О. Економічні взаємовідносини німецьких колоністів з українським населенням у ХІХ столітті / І.О. Швайка //Історія та географія/ Збірник наукових праць. Харк. нац. пед. ун-т імені Г.С. Сковороди. Харків: Колегіум, 2015. – Вип. 53. - С. 16-21. **(включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus)**

4. Швайка І.О. Еміграція німецьких колоністів з України до країн Північної Америки як наслідок складних взаємовідносин з владою (кінець ХІХ — 20-ті роки ХХ століття) / І.О. Швайка // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Харків: Харк. нац. ун-т імені В.Н. Каразіна, 2016. - Вип. 19. - С.88 -95.**(включено до міжнародної науко метричної бази РИНЦ)**

5. Швайка І.О. Заснування менонітського села Григорівка, як приклад взаємозв'язку українського та німецького етносів (кінець ХІХ – 20-ті роки ХХ ст.) / І.О. Швайка // Переяславський літопис: збірник наукових статей, 2017. - Вип. 11 - С.28-33.

6. Швайка І.О. Порівняльний аналіз святкування основних християнських свят німецькими колоністами та українським населенням (кінець ХVІІІ- початок ХХ століття) / І.О. Швайка // Східноєвропейський історичний вісник. Дрогобич: Просвіта, 2017. - Вип 3 . - С 30-36.

7. Швайка І.О. Русифікація в німецьких колоніях на території України у ХІХ – на початку ХХ століття / І.О. Швайка // Наукові записки з української історії: збірник наукових статей. Переяслав-Хмельницький: Домбровська А.Я., 2017. - Вип 41. - С. 33-37

Матеріали наукових конференцій:

Швайка І.О. Викладання німецької мови у німецьких школах на території Ізюмського повіту Харківської губернії ХІХ – початок ХХ століття/ І.О. Швайка // Каразінські читання (історичні науки):Тези доповідей 70-ї міжнародної наукової

конференції (м. Харків 28 квітня 2017 р.). – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. - С. 112-118.

Праці, які додатково відображають результати дисертаційного дослідження:

1. Темна І.О. Поселення колоністів на території Барвінківщини (кінець XIX – 20ті роки XX століття)/ І.О. Темна. Збірник наукових праць студентів і магістрів історичного факультету ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Харків: – 2011. – Вип.2. - С 97-102.

2. Темна І.О. Розвиток освіти в німецьких колоніях на території Ізюмського повіту Харківської губернії (кінець XIX – початок XX століття) І.О. Темна // Історія та географія/ Збірник наукових праць Харк. нац. пед. ун-т імені Г.С. Сковороди. — Харків: Колегіум, 2012. – Вип. 45. – С.109-111.;

3. Темна І.О. Економічний розвиток німецьких колоній на Півдні України та в Ізюмському повіті Харківської губернії в XIX - на початку XX століття / І.О. Темна. Збірник наукових праць студентів і магістрів історичного факультету ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Харків: -2013 . –Вип. 4. – С. 95-100.;

4. Темна І.О. Історія створення та ліквідації німецьких колоній на Харківщині (початок XIX – 20-ті роки XX століття)/ І.О. Темна. Збірник наукових праць студентів і магістрів історичного факультету ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Харків: - 2014. – Вип.5 – С.79-85

АНОТАЦІЯ

Швайка Інна Олександрівна. Взаємовідносини німецьких колоністів та українського населення (кінець XVIII – 20-ті роки XX століття). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 «Історія України». – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків, 2018.

Робота присвячена питанню взаємовідносин німецького та українського етносів. Головною гіпотезою дослідження є економічна доцільність, яка спонукала українців та німців до економічного, культурного та соціального спілкування.

Хронологічно межі дослідження охоплюють кінець XVIII – 20-ті роки XX століття. Територіально межі дослідження охоплюють територію сучасної України. Наукова новизна даного дослідження полягає у тому, що вперше вивчені питання взаємодії культур за принципом «діалогу двох етносів» на мікрорівні з подальшим доведенням економічної доцільності цього діалогу. Проведено дослідження на макрорівні з використанням елементів історії повсякденності.

Результатом даного дослідження є підтвердження економічної доцільності взаємовідносин колоністів з українським населенням у всіх сферах життя обох етносів. Наслідком цього став економічний діалог, який зумовив позитивні наслідки як на мікрорівні для економічного зростання зазначених етнічних груп, так і на макрорівні для загальнодержавних економічних тенденцій

Ключові слова: німці, колоністи, меноніти, лютерани, взаємовідносини, мультикультурність, Південь України, економіка, промисловість, сільське господарство, освіта, протестантизм, самотність.

АННОТАЦИЯ

Швайка Инна Александровна. Взаимоотношения немецких колонистов и украинского населения (конец XVIII - 20-е годы XX века). - Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 «История Украины». - Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, Харьков, 2018.

Работа посвящена вопросу взаимоотношений немецкого и украинского этносов. Главной гипотезой исследования является экономическая целесообразность, которая побудила украинцев и немцев к экономическому, культурному и социальному общению.

Хронологически рамки исследования охватывают конец XVIII - 20-е годы XX века. Территориально рамки исследования охватывают территорию современной Украины. Научная новизна данного исследования заключается в том, что впервые исследованы вопросы взаимодействия культур по принципу «диалога двух этносов» на микроуровне с последующим доведением экономической целесообразности этого диалога. проведено исследование на макроуровне с использованием элементов истории повседневности.

Результатом данного исследования является подтверждение экономической целесообразности взаимоотношений колонистов с украинским населением во всех сферах жизни обоих этносов. Следствием этого стал экономический диалог, который обусловил положительные последствия как на микроуровне для экономического роста указанных этнических групп, так и на макроуровне для общегосударственных экономических тенденций

Ключевые слова: немцы, колонисты, меннониты, лютеране, взаимоотношения, мультикультурность, Юг Украины, экономика, промышленность, сельское хозяйство, образование, протестантизм, самобытность.

ABSTRACT

Shvajka I.O. Relations between German colonists and Ukrainian population (late 18th century - the 1920s). — Manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences, specialty 07.00.01 – History of Ukraine. — V.N.Karazin Kharkiv National University. — Kharkiv, 2017.

Key words: Germans, colonists, Mennonites, Lutherans, interrelations, multiculturalism, South of Ukraine, economy, industry, agriculture, education, Protestantism, identity.

The work is devoted to the relations between German and Ukrainian ethnic groups. The main hypothesis of the study is economic feasibility, which prompted Ukrainians and Germans to engage in economic, cultural and social dialogue.

The chronological framework of the study covers the period from the end of the 18th century till the 1920s. The territorial framework of the research covers the territory of modern Ukraine.

As a rule, the contacts of the Germans with Ukrainians arose and were based on economic benefits for both sides. This hypothesis is presented in the second section of the dissertation study. This section emphasizes economic relations of the colonists with Ukrainians in the field of agriculture and industry. An attempt was made to analyze the relations between the colonists and Ukrainians at the micro level using specific examples. The legal base of the Russian Empire, which formed the basis for the emergence of colonial relations with Ukrainians, is also explored. The emphasis is placed on the relationship between owners of enterprises and their Ukrainian workers. This section analyzed the state of German and Ukrainian agriculture, the mutual influence of the cultural traditions of its creation. Examples of positive farming experience by the German colonists using innovative technologies are provided. It has been investigated how the German experience of management influenced the Ukrainian peasantry.

On moving to the territory of Ukraine, foreigners faced a dilemma that implied the consequences of long-term stay in the foreign environment, "acculturation - assimilation", which served as an incentive for cultural self-isolation in relation to the external environment and cultural activity within the communities of settlers. Relocation to the South of

Ukraine threatened the colonists with the erosion of cultural traits from the very beginning, which forced such elements of another culture as Mennonites, Lutherans, Catholics to unite, creating not only geographical but also cultural enclaves. The isolation of German settlements from the surrounding population was due to several reasons: an attempt to avoid assimilation; the preservation and inviolability of the religious side of the life of the colonies; state policy aimed at supporting the isolation of settlements, because of the desire to prevent the spread of Protestantism in Russia.

The author has proved in her research the economic basis of the occurrence of contacts between the two ethnic groups. As a component of these judgments, the normative and legal basis of the national economic trends in the Russian Empire, which formed the basis for the emergence of colonial relations with Ukrainians, was analyzed. The relationships between the industrial sector of economy and agriculture were studied separately. As for the industrial sector, the relations of the "master-worker" type with both positive and negative examples of relationships were investigated. The contribution of the colonists to the industrial sector of the economy as a whole was investigated. In particular, it was manufacturing products at enterprises aimed at the Russian market. Also, the emphasis is put on the relationship between enterprise owners and their Ukrainian workers. The German colonists had a significant impact on the development of domestic agricultural machinery. The experience of German entrepreneurial activity was actively used by the Russian government for the development of the Russian economy. The author has proved that the relationship in agriculture was based on the mutual influence of cultural farming traditions by both ethnic groups. Examples of positive experience gained by the German colonists with the innovative technologies used by them are given.

It has been researched how the German experience influenced the Ukrainian peasantry, because German technological implementation facilitated the cultivation of land, while increasing the efficiency of work and harvesting. The colonists brought out a new type of cattle (the German red steppe), which almost completely displaced the Ukrainian

gray breed from the neighboring Ukrainian villages by the beginning of the 20th century. The type of German economy was actively distributed in the Ukrainian countryside.

The result of this study is the confirmation of the economic expediency of colonial relations with the Ukrainian population in all spheres of life of both ethnic groups. The result was an economic dialogue, which resulted in positive effects both on the micro level for the economic growth of these ethnic groups and on the macro level for national economic trends.

ШВАЙКА Інна Олександрівна

**ВЗАЄМОВІДНОСИНИ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІСТІВ ТА
УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ (КІНЕЦЬ ХVІІІ – 20-ТІ РОКИ ХХ
СТОЛІТТЯ)**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Відповідальний за випуск: доктор історичних наук, професор
Калініченко Володимир Вікторович

Підписано до друку 20.06.18 Формат 60х84
Папір офсетний. Друк. цифровий.
Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 примірників.
Замовлення №

Надруковано у друкарні ФОП Тарасенко В.П.
Свідоцтво № 24800170000043751 від 21.01.2002 р.
61124, м.Харків, вул. Зернова, 6/267.
Тел./факс: (0572) 52-82-11